

зарубіжного досвіду, як позитивного, так і негативного, надає важливу інформацію про можливі шляхи формування та реформування служби пробації та особливості її діяльності щодо виконання покарань, не пов'язаних з ізоляцією неповнолітніх від суспільства.

Список використаних джерел

1. Актуальні проблеми європейської інтеграції / за ред. Д. Ягунова. – О. : Вид-во Фенікс, 2011. – № 6. – С. 146–173.
2. Беца О. Зарубіжний досвід застосування пробації в ювенальній юстиції / О. Беца // Відновне правосуддя в Україні: щоквартальний бюлетень. – 2005. – № 1–2. – С. 134–146.
3. Михайлова І. Інститут пробації: окремі аспекти впровадження / І. Михайлова // Кримінальне право. – 2009. – № 10. – С. 72–75.
4. Обзор законодательства скандинавских и балтийских стран по службе пробации (уголовному надзору). – СПб. : Гражданский контроль, 2005. – 243 с. – (Серия “Права человека”).
5. Практика виконання альтернативних покарань // Інформаційний бюлетень. – № 3 ; за заг. ред. О. Б. Янчука, С. О. Тимофеева, Н. Г. Пивовара, М. М. Ковальчука. – К. : ДДУПВП, 2010. – 143 с.

Пампура Ігор Іванович,

провідний науковий співробітник
науково-дослідної лабораторії
психологічного забезпечення діяльності
органів внутрішніх справ Державного
науково-дослідного інституту МВС
України

ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ САМОВИХОВАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ЗАСУДЖЕНИХ В УМОВАХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Розкрито зміст поняття “самовиховання”, визначено місце та роль самовиховання в розвитку особистості неповнолітнього. Висвітлено особливості організації цього процесу в виховних колоніях та нюанси педагогічного керівництва цією діяльністю.

Ключові слова: пенітенціарні установи; неповнолітні засуджені; перевиховання; самовиховання; виправлення; профілактика.

Раскрыт смысл понятия “самовоспитание”, определены его место и роль в развитии личности несовершеннолетнего. Освещены особенности организации данного процесса в воспитательных колониях и нюансы педагогического руководства этой деятельностью.

Ключевые слова: пенитенциарные учреждения; несовершеннолетние осуждённые; перевоспитание; самовоспитание; исправление; профилактика.

The concept of self-education is explained in the article and determined by its place and role in the development of the juvenile’s personality. The features of

organization of this process in educational colonies and nuances of pedagogical leadership of this activity are highlighted.

Key words: *penitentiary institution; juvenile offender; re-education; self-education; correction; prevention.*

Основною метою кримінально-виконавчої системи в нашій країні, як і в більшості інших європейських країн, є виправлення засуджених і попередження вчиненню ними нових злочинів. Саме мета захисту суспільства від небезпечних злочинів слугує поясненням застосування державою покарання у виді позбавлення волі. Про це йдеться у прийнятих Організацією Об'єднаних Націй “Мінімальних стандартних правилах поведінки з в'язнями” [1]. У зазначеному документі наголошено, що досягти цієї мети можна лише в тому разі, якщо після відбування терміну покарання та подальшого повернення до нормального життя в суспільство виявиться, що правопорушник не тільки готовий, а й здатний підкорятися законодавству й забезпечити своє існування.

Нині важливим напрямом діяльності установ виконання покарань для неповнолітніх є підвищення якості й рівня соціально-педагогічної та корекційно-виховної роботи з неповнолітніми засудженими. Перевиховання особистості неповнолітнього в умовах виховної колонії спрямоване на зміну його звичного стилю поведінки, поглядів і переконань, приведення їх у відповідність до загальноприйнятих суспільних норм. Для досягнення цієї мети в установах виконання покарань створюють певні умови: засуджені беруть участь у виховній і культурно-масовій роботі, навчальній, трудовій та суспільній діяльності. Важливо пам'ятати, що зовнішні умови та впливи самі собою далеко не завжди можуть забезпечити зміну особистості неповнолітнього засудженого, оскільки це більшою мірою опосередковане внутрішнім світом людини. Поведінка людини узгоджується з її свідомістю лише в разі впливу на всю нервово-психічну сферу: волю, характер, уяву, почуття, темперамент та ін. Робота над собою не може здійснюватися примусово. Не буде досягнуто належних результатів, якщо сам засуджений не бажає подолати в собі антисуспільні наміри та сформувані якості, необхідні для чесного життя.

Педагогічною наукою та практикою діяльності установ виконання покарань доведено, що виховні впливи мають доповнюватися роботою над собою, тобто забезпечувати перехід особистості з об'єкта в суб'єкт виховання, а для цього необхідно здійснювати цілеспрямоване педагогічне керівництво їх самовихованням. Про виправлення та перевиховання злочинця серйозно можна говорити тільки за умови, коли в нього сформована потреба в самовихованні, розвитку самопізнання, об'єктивній самооцінці та зміні своєї поведінки. А наявність такої потреби, своєю чергою, свідчить про те, що він знаходиться на шляху до виправлення, оскільки важливим мотивом самовиховання є бажання стати краще, повернутися до чесного життя. Допомогти йому в цьому повинні співробітники установи, які мають бути озброєні знаннями й уміннями з питань організації та керівництва процесом перевиховання загалом і самовиховання зокрема.

Перевиховання як система цілеспрямованих зовнішніх впливів і самовиховання як внутрішня активність особистості, що виявляється в саморегуляції життя й поведінки, під час правильної їх організації перетворюються на єдиний процес перебудови свідомості, почуттів і поведінки засудженого. Тому педагогічне керівництво самовихованням слід розглядати як специфічний аспект змісту й методики стосовно всієї системи впливів на засудженого, що забезпечує формування та активізацію його внутрішнього прагнення до виправлення, згідно з моральними та правовими вимогами нашого суспільства.

Соціально-педагогічна та корекційно-виховна діяльність установ виконання покарань – це справа важлива не тільки нині, вона буде актуальною й у далекому майбутньому. З наслідками низького рівня такої роботи, або з відсутністю цієї роботи взагалі, суспільству доведеться зіткнутися вже завтра, після звільнення засудженого.

Аналіз процесу перевиховання в колонії переконує, що здебільшого великий обсяг виховної роботи дає незначні результати щодо перевиховання неповнолітніх. Тут, за висловом А. С. Макаренка, “виявляється опір матеріалу, з яким маємо справу” [2]. Неповнолітнім правопорушникам притаманні негативні погляди, переконання, звички, які потрібно ліквідувати в процесі їх перевиховання. Самі правопорушники не завжди позитивно сприймають процес виховання, спрямований на усунення хиб особистості. Відомо, що будь-який виховний вплив тільки тоді дає бажані результати, коли вихованець виявляє щире бажання й прагнення змінити себе та сприяти цьому процесу.

Організація процесу самовиховання у виховних колоніях стає ще більш актуальним завданням у зв'язку з віковими особливостями контингенту, який у них утримується. Саме в підлітковому віці, коли ще остаточно не визначилися риси характеру, не сформувалися погляди й переконання, самовиховання має першочергове значення.

Слід зазначити, що методи виховної діяльності, як й індивідуально-психологічні особливості засуджених, постійно змінюються. Ці зміни можуть відбуватися як у напрямі розвитку, так і в напрямі деградації.

На жаль, не всі вихователі розуміють потребу організації процесу самовиховання та його можливості у перевихованні особистості. Тому здебільшого помилково вважається, що самовиховання в умовах виховної колонії зайве, що в колонії для нього немає умов. Через це самовиховання нерідко є стихійним або однобічним, охоплює формування лише окремих сторін особистості неповнолітнього правопорушника. Досить часто воно може набути негативного характеру, оскільки прикладом стають запеклі злочинці. До того ж підліток може цього не усвідомлювати. Тому важливим є забезпечення переходу від стихійного самовиховання до свідомого, керованого досвідченим вихователем.

За сутністю процес самовиховання – активність особистості, спрямована на формування й усвідомлення своїх моральних якостей, потреб, установок,

звичок тощо. Залежно від цієї спрямованості самовиховання може сприяти чи протидіяти перевихованню.

Проблема самовиховання і стара, як саме життя, і нова, якщо розглядати її з позиції сучасної науки. Адже самовиховання як явище завжди цікавило й буде цікавити філософів, психологів, а особливо педагогів.

Філософи переважно розглядають питання про місце самовиховання в розвитку суспільства й особистості. Психологів цікавить природа, джерела та процеси самовиховання. Педагоги ж виявляють взаємозв'язок виховання та самовиховання в загальній системі чинників, які формують молоде покоління. Також у педагогіці значну увагу приділяють розробленню принципів і методів керівництва самовихованням.

Самовиховання, як і виховання загалом, виконує суспільну функцію у формуванні особистості. Людина не тільки пристосовується до зовнішніх соціальних умов, а й активно впливає на них, і таким чином виступає діячем суспільного розвитку. Самостійна активна діяльність можлива за наявності певного рівня знань, вмінь і навичок, певної морально-політичної, емоційно-вольової та інтелектуальної зрілості особистості. Спираючись на досвід попередників і сучасні розроблення, особистість намагається максимально розвинути в собі ці необхідні якості. Виявляючи й пізнаючи свої здібності, людина починає сама формувати їх як у власних інтересах, так і в інтересах суспільства.

Як і виховання, самовиховання – цілеспрямований, довільний, свідомий процес формування морально-психологічних якостей особистості. Тому самовиховання можна визначити як свідому, планомірну роботу над собою, спрямовану на формування таких якостей, які відповідають вимогам суспільства та особистості, власній програмі розвитку.

Самовиховання, за природою свого походження, є вторинним – воно виникає тоді, коли індивід виявляється підготовленим до життя, коли він починає усвідомлювати себе особистістю та розмірковувати над власною суспільною роллю в сьогоденні та в майбутньому, виявляючи при цьому свідому самостійність у практичному житті, – інакше кажучи, коли він досягає певного рівня розвитку свідомості та самосвідомості, життєвого досвіду.

Самовиховання – динамічний процес. Як показує аналіз джерел із цієї проблематики, з розвитком зрілості неповнолітнього змінюються як цілі, так і способи самовиховання. Цілі стають все більш реальними й поєднаними з головною життєвою спрямованістю особистості. Більш раціональними стають і засоби самовиховання. Від невизначених і ризикованих дій неповнолітні переходять до систематичних вправ у діяльності та вчинках, які мають суспільну й особистісну значимість.

Потреба в самовихованні виникає як у вольових, так і у слабовільних підлітків; як у тих, у кого домінують позитивні риси, так і в тих, у кого переважають хиби. Проте більш вдало працюють над собою люди зібрані, цілеспрямовані, вольові.

Самовиховання може охоплювати різні сфери людського розвитку й життєдіяльності. Воно може виступати в формі морального чи фізичного самовиховання, емоційно-вольового чи інтелектуального. Зрештою, ключове місце в роботі над собою належить аспектам усебічного розвитку, що враховує потреби й сьогодення, і найближчого майбутнього. Людина виховує в собі певні якості, залежно від своїх планів, головної життєвої спрямованості чи визначеної на певний період життя конкретної мети.

Певною мірою, самовиховання означає вміння навчити людину самопізнанню, подоланню в собі того, що їй заважає, але до чого сформувалася звичка, що приносило, нехай спотворене, але задоволення.

Спрямованість самовиховання залежить від низки обставин. Наприклад, від особливостей життєвого ідеалу, від того, якою людиною хоче себе бачити, якою хоче бути, що вона вважає найбільш значущим для себе. Також спрямованість залежить від усвідомлення тих перешкод, які виникають на шляху людини впродовж життя. Труднощі можуть бути об'єктивні та суб'єктивні. У першому випадку йдеться про підвищені зовнішні вимоги, що не відповідають на конкретному етапі рівню розвитку особистості. До суб'єктивних якостей належать труднощі, які зумовлюються особистісними хибамі. Так, наприклад, надмірна соромливість може бути бар'єром у спілкуванні, легка навіюваність і несамостійність будуть перешкоджати творчому виконанню поставленого завдання.

Навчити виховувати в собі нові якості, систематично працювати над особистим удосконаленням надзвичайно важко. Особливо складно організувати самоперевиховання соціально запущених неповнолітніх, зі спотвореними поняттями та звичками, з моральними вадами. Проте важко ніколи не означає неможливо. У цьому контексті для працівників виховних колоній важливим є оволодіння знаннями про суть самовиховання, методикою спонукання засуджених до занять самовихованням, розвиток умінь здійснювати цілеспрямоване педагогічне керівництво цим процесом у своїй практичній діяльності.

Існують такі практичні шляхи спонукання засуджених до занять самовихованням:

- індивідуальні та групові бесіди;
- спілкування з тими, хто досягнув успіхів у самовихованні;
- зустрічі з відомими людьми (ветеранами війни, спортсменами, артистами та ін.);
- оформлення наочної агітації, куточків самовиховання.

Самовиховання відбувається вдало, якщо воно є складовою частиною процесу перевиховання, перетворюється на єдиний процес перебудови свідомості, почуттів і поведінки правопорушника.

Неповнолітніх слід залучати до таких видів діяльності, які сприятимуть формуванню у них позитивних і подоланню негативних якостей. Можливість роботи над собою, певною мірою позбавленої від виховної опіки, стимулює правопорушника й дає гарні результати. Якщо в колонії робота над собою

набуде масового характеру, то ефективність процесу перевиховання підвищиться.

Процес самовиховання потребує від особистості знання себе, вміння оцінити свої позитивні та негативні сторони. Для формування в неповнолітніх таких умінь, корисним буде організувати психологічну просвіту шляхом бесід і лекцій, у процесі яких вони отримають більше відомостей про суть психологічної діяльності людини, про свідомість, волю, почуття, мотиви поведінки, характер, інтереси, здібності й темперамент, а також про суть самовиховання, методи та прийоми роботи над собою. Таким заняттям слід приділяти особливу увагу, оскільки вони активізують розмірковування вихованців, викликають інтерес до особистого внутрішнього світу, стимулюють пізнання в собі нових рис та, як наслідок, приводять до зміни “Я” на краще.

Необхідною умовою успішного процесу самовиховання є наявність у вихованця специфічного рівня самосвідомості, який передбачає вміння зрозуміти свої думки, почуття та інтереси, оцінити ставлення до себе оточення й особисте ставлення до світу та людей. Для того щоб усвідомити власну провину, потрібно вміти подивитися на себе збоку, об’єктивно оцінити себе, розвинути навички самокритики, сформувати адекватну самооцінку, оволодіти самоаналізом, активізувавши при цьому розмірковування про правильність свого життя, причини помилок і можливість їх недопущення у подальшому, необхідність розвитку певних якостей і відповідних конкретних змін. Логічність і послідовність мислення, вміння розібратися в кожному конкретному факті своєї поведінки має виняткову значимість у справі вдалого самовдосконалення. Вихователь має допомогти неповнолітньому засудженому в цьому.

Сутність педагогічного керівництва самовихованням неповнолітніх зводиться до активізації процесу перетворення пріоритету зовнішніх вимог на внутрішні (вимогливість до себе) і стимулювання прагнення особистості до їх виконання. Його головним завданням є формування суб’єктивної готовності до самовиховання, внутрішніх передумов і стимулів роботи над собою, розвитку самопізнання та самоусвідомлення, об’єктивної самооцінки й потреби в зміні своєї поведінки. При цьому специфіка педагогічного керівництва самовихованням засуджених полягає в тому, що воно має спрямовуватися не тільки на розвиток, а й на якісну перебудову самооцінки й самосвідомості вихованця, на зміну його ставлення до самого себе, до свого минулого та майбутнього.

Роботу над самовихованням неповнолітніх засуджених слід починати зі спонукання їх до занять самовихованням, роз’яснюючи при цьому його сутність. Необхідно розвіяти оманливі переконання про незмінюваність характеру людини, пояснити, що до самовиховання здатний кожен; пробудити в засудженого прагнення здійснювати самовиховання, перетворити це бажання на потребу, сформувавши на його основі мотив; ознайомити з розмаїттям методів самовиховання та навчити застосовувати засоби самовиховання.

Самовиховання засудженого – процес суто індивідуальний за своїм характером і змістом. Тому керівництво ним потребує від вихователя великої педагогічної майстерності й такту. Роботу з організації процесу самовиховання неповнолітніх засуджених слід проводити в три етапи. Перший етап – психологічна підготовка засуджених до роботи з самовиховання. Другий етап – навчання самовихованню. Третій етап – контроль за роботою засуджених із самовиховання.

Самовиховання є важливим чинником формування та розвитку особистості. Воно формується під впливом виховного процесу і дії навколишнього соціального середовища, забезпечуючи ефективність процесу виховання.

Робота людини з самовдосконалення соціально зумовлена й визначається необхідністю її підготовки до життя у суспільстві, виконання нею суспільних, сімейних та інших соціальних функцій.

Самовиховання та використання певних методів самовпливу може бути достатньо результативним лише тоді, коли воно здійснюється в рамках певної системи, що відповідає вимогам психофізіологічних та індивідуальних ментальних особливостей людини, яка працює над собою.

Для виправлення й перевиховання неповнолітніх засуджених, тих осіб, яким притаманні асоціальна спрямованість, ганебні звички й почуття, аморальні якості, педагогічна й моральна занедбаність, необхідні такі засоби, які зможуть активізувати їх роботу над собою, зробити їх соратниками вихователя в подоланні негативних особливостей і формуванні позитивних якостей.

Як зазначалося раніше, перевиховання як система цілеспрямованих зовнішніх впливів і самовиховання як внутрішня активність особистості під час раціональної їх організації перетворюються на єдиний процес перебудови свідомості, почуттів і поведінки засудженого. При цьому важливим для вихователя є формування в неповнолітнього суб'єктивної готовності до самовиховання, створення передумов і внутрішніх стимулів для роботи над собою.

Ураховуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що самовиховання є важливим чинником формування та розвитку особистості. Воно формується під впливом виховного процесу й дії навколишнього соціального середовища, забезпечуючи ефективність процесу виховання.

Робота людини з удосконалення соціально зумовлена й визначається необхідністю її підготовки до життя в суспільстві, виконання нею своїх суспільних, сімейних та інших соціальних функцій.

Тільки врахувавши об'єктивні дані про особистість засудженого, вихователь може розробити конкретну систему його самовиховання, що буде враховувати, настільки можливо, всі вади, які необхідно викоринити й усі позитивні якості, котрі слід розвинути.

Для цілеспрямованого формування особистості неповнолітнього засудженого слід знати, які чинники впливають на нього, а також сам механізм впливу цих чинників. Обов'язково потрібно враховувати, що зовнішні умови та впливи самі собою не завжди можуть забезпечити перебудову/зміну

Розділ III. Психологія–педагогіка

особистості, оскільки їх вплив опосередковується внутрішнім світом людини, а це означає, що засуджений має стати не тільки об'єктом, а й суб'єктом виховання.

Для організації процесу самовиховання неповнолітніх, широкого застосування міжнародного передового досвіду діяльності пенітенціарних установ вихователям потрібні знання про сутність, соціальну природу, мотиви й методи самовиховання, про шляхи спонукання та способи підготовки засуджених до занять, про методику організації керівництва цим процесом в умовах виховної колонії, про вікові особливості неповнолітніх засуджених та інші знання з психології і педагогіки.

За нашими даними (з розмов із колегами), процес самовиховання в багатьох виховних колоніях знаходиться в зародковому стані, а в деяких із них він не реалізовується взагалі. Такий стан речей робить неповноцінним, збитковим весь процес виправлення та перевиховання неповнолітніх.

Переконати співробітників у необхідності популяризації самовиховання серед неповнолітніх засуджених, виробити відповідні рекомендації, створити ефективні умови для занять з самовиховання, узагальнювати та поширювати нагромаджений досвід роботи у виховних колоніях з цього питання – це завдання, яке потребує колективної творчої праці багатьох працівників пенітенціарної служби.

Список використаних джерел

1. Мінімальні стандартні правила поведінки з в'язнями : ООН; Правила, Міжнародний документ від 30 серп. 1955 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_212

2. Нежинский Н. П. А. С. Макаренко и педагогика школы / Нежинский Н. П. – К. : Рад. школа, 1976. – 264 с.

3. Караман О. Л. Соціально-педагогічна робота з неповнолітніми засудженими в пенітенціарних закладах України : моногр. / Караман О. Л. – Луганськ : ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2012. – 448 с.